

Research Paper

The Place of God in Moral Life from standpoint of Levinas

Mahmoud Abbasi^{*1} , Muhammad Asghari² ¹ PhD in Philosophy, Tehran, Iran² Professor of philosophy at university of Tabriz[10.22080/jre.2024.28022.1220](https://doi.org/10.22080/jre.2024.28022.1220)**Received:**

September 5, 2024

Accepted:

November 21, 2024

Available online:

December 1, 2024

Keywords:

"human", "Other", "God",
"moral life", "sense of
duty", "infinite
responsibility"

Abstract

In this article, we are trying to examine God and his place in Levinas's moral philosophy, which is based on another concept. For Levinas, the other is not a passive person, but an active person whose face indicates messages and moral commands, and upon receiving these messages and moral commands, a person feels the duty to consider himself accountable and responsible to the other. . The continuation of this accountability and responsibility leads to a moral life. But the question is, what is God's position in the structure of Levinas's moral philosophy? And what is it based on? And in other words; What are the components of religion in the structure of Levinas's moral philosophy? Levinas believes that when a person encounters another, he finds an inner desire and attraction towards him. This inner desire and pull towards the other, which originates from man's desire for infinity and perfection and God, is a fundamental and metaphysical desire and ultimately leads to the moral relationship and interaction of man with the other and God in a moral life. In the moral and divine life, man finds his true identity, which is a moral and divine identity, and by cultivating his moral talents, he steps on the path of becoming infinite and attaining God's perfections.

***Corresponding Author:** Mahmoud Abbasi**Address:** Tehran, Iran**Email:** abassimahmoud90@yahoo.com**Tel:** 09196507665

Extended Abstract

1. Introduction

Understanding Levinas's ideas depends on understanding his critique of the entire cycle of the history of Western philosophy. One of Levinas' fundamental claims is to go beyond ontology, which has been a fundamental characteristic of the history of philosophy from Plato to Heidegger. He believes that Western philosophy has often been a kind of ontology. Ontology does not come to terms with the other and constantly tries to reduce it to the same and to place either the same or the other within a totality that has nothing beyond it. From the perspective of ontology, the other or the other is a break from the same, and this separation is resolved through the absorption and dissolution of the other into the same. The other or the other goes beyond our understanding, and our encounter with the other is formed not in understanding but in a feeling of closeness. Levinas believes that the other or the other is irreducible; because this other represents God. Therefore; it is necessary in this article to pay attention to the position of God in relation to the structure of Levinas's moral philosophy and to examine the components of religion in his moral philosophy.

2. The role of God in moral life

The desire for infinity and the desire for perfection are two distinctive characteristics of man. These two characteristics are the driving force of man so that man can ultimately have a desire for God. The desire for God for man is in a way a desire for morality and a moral life. In fact; the desire for infinity and the desire for perfection for man indicate a moral life. Man first finds moral

responsibility towards others and God, and this moral responsibility indicates a moral life.

In a moral life, man considers himself accountable to God and has moral responsibility. In a moral life, man develops his moral talents and steps on the path of becoming infinite and realizing perfection. Man's connection with God is necessary for the realization of a moral life; man cannot live a moral life alone. It is as if God, through another, by being present in the field of man's gaze, conveys moral messages and commands to him, and man is also responsible for receiving these moral messages and commands from God and manifesting them in his behavior. God is like the sun that illuminates man with the light of morality and frees man from the darkness of his own preconceptions and worldview.

3. Components of Religion in Moral Life

When a person encounters another, the other person, as a speech or language, calls upon the person to respect the other and behave ethically with him. When a person encounters another and this call arises, the person develops a desire for a relationship with God, which stems from his desire for infinity and perfection. The person's desire for a relationship with God leads to moral interaction between the person and the other, and its continuation leads to a moral life, through which the person treats other people and God with the utmost morality and respect. Therefore, in Levinas's thought, the following components can be listed for religion in a moral life:

3-1) Infinite Responsibility

From Levinas's perspective, man, in his neighborhood with the other and in his relationship with God, always considers

himself responsible to him. A responsibility that calls man to answer. Man does not avoid answering when facing the other and in his relationship with God. He is in front of the other's request and always bears the weight of responsibility before God, and in this very responsiveness, he perpetuates his humanity. This unconditional and endless responsibility is only the responsibility of man and does not include the reciprocal responsibility of the other or God. Because being human is the very act of going beyond oneself, placing oneself before the other and being responsible before the other and God. Therefore; "My responsibility [man] includes not only my own past, present and future actions, but also the past, present and future actions of others, and this other includes not only those we know but also those we do not know, past and future.

3-2) Authority

From Levinas's perspective, authority means accepting a mission that only man can respond to, and being free means only doing what no one else can do. Authority before the other and God is a kind of surrender. Otherness is man's response to God and precedes the autonomy of human authority. While man acknowledges that he exists and is responsible, he also accepts that human authority is preceded by duty before the other and God. Man has will and authority, and he understands the meaning of his authority based on his encounter with the other and in relation to God. In other words, human authority takes on meaning in the face of human accountability and responsibility. Human authority is not limited in the face of the other, but rather acquires an additional meaning that indicates human responsibility before God.

3-3) Sense of Duty

In the structure of Levinas' thought, the human sense of duty does not mean that general rules and laws have been established or discovered by human reason and in this situation, man has a duty to act in accordance with them, but rather, for Levinas, the human sense of duty means, first of all, accountability and responsibility towards others and God. The concept of sense of duty in Levinas' thought implies that man considers himself accountable and morally responsible to God to the same extent as he feels duty towards God. In fact, the human sense of duty implies his accountability and responsibility. This sense of duty does not have an external origin, but rather an internal origin that is formed in man when communicating with God. The human sense of duty has a moral basis and means that man, without considering any goal or end in himself, feels obligated to behave respectfully towards God and considers himself accountable and morally responsible towards Him.

4. The role of freedom in realizing the truth of religion

In Levinas's moral philosophy; human freedom and liberty are determined based on the presence of the other and God; in such a way that man has freedom and liberty if he faces the other and God and considers himself accountable and morally responsible to the other and God. Human freedom and liberty also do not mean that man is free; accepts the other and God or accepts moral accountability and responsibility to the other and God; rather, human freedom and liberty mean that man objectifies accountability and responsibility to the other and God.

This meaning of freedom and liberty is different from the meaning that the general public pays attention to. The general public thinks that accountability and responsibility to the other and God is a kind of limitation that degrades freedom and liberty; because when a man becomes accountable and responsible to another human being and God, he accepts a kind of obedience to the other or submission to God. While in Levinas's thought, this is not the case; Because Levinas believes that freedom and agency are objectified precisely because of accountability and responsibility towards others and God. Thus; Levinas's man does not have freedom and agency alone, but when he is confronted with others and is close to God, he acquires his freedom and agency. In more precise terms; man has agency simply because he is accountable to others and God, or man has freedom simply because he is responsible to others and God.

5. The role of the sense of duty in realizing the truth of religion

The sense of duty of man towards others and God can be considered one of the most important concepts in Levinas's moral philosophy. The sense of duty for man is not simply a non-binding feeling, but rather a feeling accompanied by an obligation that makes man accountable and responsible towards others. When man is confronted with others and discovers God, he realizes that the face of the other is like a speech or language that carries moral messages and commands, and by receiving these moral messages and commands, man feels a duty to be accountable and responsible towards others and God. Man's accountability and responsibility towards others and God is

not due to compulsion, but man feels a duty to be accountable and responsible towards God. The relationship between man and others is realized in a moral life based on man's sense of duty towards others and God. When man is confronted with others, he cannot be indifferent or resist others; Because the face of another, as a speech or language, calls upon man to be responsive and responsible towards others and God, and man responds to this call with his own free will and, by accepting accountability and responsibility before God, places the ethical approach at the forefront of his mind.

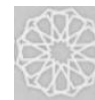
6. Conclusion

In the structure of Levinas's philosophy of ethics; "Other" is considered at the center. By paying attention to the other, Levinas distances himself from anthropocentrism in the traditional sense that has a long history of philosophy. For Levinas, the other can represent God and is therefore a moral agent. When a person is confronted with another and sees the face of another, he realizes that the face carries moral messages and commands, and by receiving these messages and moral commands, a person considers it necessary for him to respect the other and ultimately God and behave morally with him. Man fundamentally has a desire for a relationship with God. This desire for a relationship with God, which arises from man's desire for infinity and perfection, causes man to behave morally when confronted with another. This desire for a relationship with God, which is in a way a fundamental and metaphysical desire, lies in the nature of man. This fundamental and metaphysical desire awakens in man when he comes into contact with another. Before encountering another, man is merely a cognizer and tries to examine all

the various matters and issues with an ontological and epistemological approach, and then he brings them under his control and subjugation in order to coordinate them for his own welfare and interests. When man comes into contact with another and finds a desire for a relationship and connection with God, he realizes that he must be responsible

towards God and adopt a moral attitude. Considering that man has a desire for infinity and a desire for perfection, he develops a moral attitude towards God. Man, with a desire for a relationship with God, steps on the path of becoming infinite and perfect. Thus, man, with a desire for a relationship with God, adopts a moral attitude.

علمی

جایگاه خداوند در زندگی اخلاقی از دیدگاه لویناس

محمود عباسی*^۱، محمد اصغری^۲

^۱ دکتری رشته فلسفه، تهران، ایران
^۲ استاد فلسفه دانشگاه تبریز

[10.22080/jre.2024.28022.1220](https://doi.org/10.22080/jre.2024.28022.1220)

چکیده

در این مقاله سعی داریم خداوند و جایگاه او را در فلسفه اخلاق لویناس که مبتنی بر مفهوم دیگری است مورد بررسی قرار دهیم. دیگری برای لویناس یک انسان منفعل نیست بلکه انسانی فعال است که چهره او بر پیام ها و فرامین اخلاقی دلالت می کند و انسان با دریافت این پیام ها و فرامین اخلاقی در خود احساس وظیفه می کند که خود را در برابر دیگری پاسخگو و مسئولیت پذیر بداند. استمرار این پاسخگویی و مسئولیت پذیری به زندگی اخلاقی منتهی می شود. اما مسأله این است که جایگاه خداوند در ساختار فلسفه اخلاق لویناس کدام است؟ و بر چه مبنایی استوار می گردد؟ و به تعبیر دیگر؛ مؤلفه های دین در ساختار فلسفه اخلاق لویناس کدام اند؟ لویناس بر این باور است انسان در هنگام مواجهه با دیگری میل و کششی درونی نسبت به او پیدا می کند. این میل و کشش درونی نسبت به دیگری که از میل انسان به نامتناهی و کمال و خداوند سرچشمه می گیرد یک میل بنیادین و متافیزیکی است و در نهایت به رابطه و تعامل اخلاقی انسان با دیگری و خداوند در یک زندگی اخلاقی منجر می شود. انسان در درون زندگی اخلاقی و الهی، هویت حقیقی خود را که یک هویت اخلاقی و الهی است، پیدا می کند و با پرورش استعداد های اخلاقی خود در مسیر نامتناهی شدن و دست یابی به کمالات خداوند گام بر می دارد.

تاریخ دریافت:

۱۵ شهریور ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:

۱ آذر ۱۴۰۳

تاریخ انتشار:

۱۱ آذر ۱۴۰۳

کلیدواژه ها:

انسان، دیگری، خداوند، زندگی اخلاقی، احساس وظیفه، مسئولیت نامتناهی"

* نویسنده مسئول: محمود عباسی

آدرس: تهران، ایران

ایمیل: abassimahmoud90@yahoo.com

تلفن: ۰۹۱۹۶۵۰۷۶۶۵

۱ مقدمه

لویناس بر این باور است که معرفت و مفهوم پردازی نوعی تصاحب و سلطه به همراه خود دارد. معرفت و فهم به سلطه در آوردن و تحت انقیاد درآوردن است. معرفت و مفهوم پردازی، غیرها و تفاوت ها را تحت سلطه در می آورند و آن ها را در قالب مفاهیم کلی به امر واحد و همان ها تبدیل می کنند. قدرت، سلطه و تحت انقیاد درآوردن، تمامیت خواهی سیاسی و..... در نهایت از همین تمامیت خواهی هستی شناسانه و معرفت شناسانه بر می خیزد. لویناس می کوشد در مقابل چنین دورنمایی بایستد و در نظر دارد مواجهه با غیر و دیگری داشته باشد که در نهایت نتوان آن را به هستی شناسی تقلیل داد. لویناس بر غیریت غیر تأکید می کند و دیگری را از جهت دیگربودگی می ستاید و بر آنچه را که تقلیل غیر به همان می داند، خط بطلان می کشد (Levinas, 1991: 15). از دیدگاه لویناس؛ غیر و یا دیگری از فهم ما فراتر می رود و مواجهه ما با دیگری نه در فهم بلکه در احساس نزدیکی شکل می گیرد. لویناس بر این باور است که غیر و یا دیگری تقلیل ناپذیر است؛ زیرا این دیگری، نمایانگر خداوند است. از این رو؛ لازم است در این مقاله، جایگاه خداوند در نسبت با ساختار فلسفه اخلاق لویناس مورد توجه قرار بگیرد و مؤلفه های دین در فلسفه اخلاق او مورد بررسی قرار بگیرد.

۲ نقش خداوند در زندگی اخلاقی

لویناس تلاش دارد تجربه ای را از منظر پدیدارشناسی توصیف نماید که از آن غفلت شده است. این تجربه از دیدگاه او "تجربه دیگری در رابطه با دیگری" است. رابطه با دیگری، چیزی است که لویناس بدان میل متافیزیکی می گوید و «میل ما به رابطه با دیگری را میل متافیزیکی می نامد» (Levinas, 1969: 33). لویناس از یک رابطه سخن می گوید که در این رابطه انسان به سوی یک دیگری حرکت می کند. دیگری که نه دست یافتنی است،

درک اندیشه های لویناس منوط به درک نقد او از سیرکلی تاریخ فلسفه غرب است. دو تعبیر مهم در این نقد که به نظر می رسد لویناس آن ها را از رساله " سوفیست " افلاطون به عاریت گرفته است، «همان»^۱ و «غیر»^۲ است. لویناس معتقد است که تاریخ فلسفه غرب تقلیل غیر به همان و یا دیگری به خویش است (Levinas, 1969: 40). هستی شناسی در تاریخ فلسفه غرب ریشه طولانی دارد و مکرراً کوشیده است که هر غیری را به امری واحد و یا همان، تقلیل دهد. به نظر می رسد؛ هستی شناسی تلاش می کند غیر را از کار بیاندازد تا بدین صورت از خود در برابر هر تهدیدی که توسط غیر ایجاد می شود، دفاع کند. این فلسفه از نگاه لویناس؛ " فلسفه همان " و یا " همسان سازی " است (علیا، ۱۳۸۸: ۳۷). بنابراین، یکی از ادعاهای بنیادی لویناس فراتر رفتن از هستی شناسی است که از افلاطون تا هایدگر مشخصه بنیادی تاریخ فلسفه بوده است. او بر این باور است که فلسفه غرب غالباً نوعی هستی شناسی بوده است: فروکاست غیر به همان از راه به میان آوردن حد وسط خنثایی که فهم غیر را تضمین می کند (اصغری، ۱۴۰۱: ۱۹۱). لذا می بینیم که هستی شناسی با غیر کنار نمی آید و دائماً می کوشد آن را به همان تقلیل دهد و یا همان و یا غیر را در درون تمامیتی قرار دهد که چیزی ورای آن نباشد. غیر یا دیگری از نگاه هستی شناسی، گسستی از همان است و این جدایی از راه جذب و انحلال غیر در همان رفع می شود. از دیدگاه او فلسفه غرب، هستی شناسی و فروکاست غیر به «همان»، در این رویکرد نوعی بازگشت به خویش در جریان است (راستایی، ۱۴۰۲: ۸۰۴). اما این رویکرد، نفی تفاوت، تعالی، استعلاء و تقلیل تعالی به حلول را به ارمغان می آورد. از این رو؛ او سیر فلسفه غرب را نوعی تقلیل گرایی می داند. لویناس؛ معرفت شناسی را در ذیل همین رویکرد هستی شناسی می آورد (دیویس، ۱۳۸۶: ۳۳).

² The other

¹ The same

انسان در نهایت بتواند میل به خداوند داشته باشد. میل به خداوند برای انسان به نوعی میل به اخلاق و زندگی اخلاقی است. در حقیقت؛ میل به نامتناهی و میل به کمال برای انسان بر زندگی اخلاقی دلالت می کند. انسان ابتدا نسبت به دیگری و خداوند مسئولیت اخلاقی پیدا می کند و این مسئولیت اخلاقی بر زندگی اخلاقی دلالت می کند. به نظر لویناس، میل به خداوند یک میل بنیادین و در طبیعت و ذات انسان نهفته است. انسان تا هنگامی که تنهاست و هنوز در برابر دیگری و خداوند قرار نگرفته است می کوشد با رویکرد هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی به تمام موضوعات نگاه کند. این رویکرد نوعی جهان بینی بر انسان حاکم می کند به گونه ای که می تواند بر تمام موضوعات و امور سیطره پیدا کند و آن‌ها را در جهت رفاه و منافع خود هماهنگ نماید. اما انسان هنگامی که میل به نامتناهی و کمال و خداوند دارد بدین معناست که میل به زندگی اخلاقی در درون او نهادینه شده است. با توجه به اینکه می توان گفت انسان به واسطه دیگری، میل به خداوند و رابطه با او پیدا می کند که از میل انسان به نامتناهی و کمال سرچشمه می گیرد آنگاه می توان نتیجه گرفت میل به زندگی اخلاقی به نوعی میل بنیادین برای انسان است (Critchley, 2004: 190). انسان میل و کششی درونی به زندگی اخلاقی در خود احساس می کند؛ زیرا انسان در یک زندگی اخلاقی است که هویت حقیقی خود را آشکار می کند.

انسان در یک زندگی اخلاقی، خود را در برابر خداوند پاسخگو و دارای مسئولیت اخلاقی می داند. انسان در یک زندگی اخلاقی استعداد های اخلاقی خود را پرورش می دهد و در مسیر نامتناهی شدن و تحقق کمالات گام بر می دارد. این رویکرد انسان، گام نهادن در یک قلمرو استعلایی اخلاقی است؛ زیرا انسان در این رویکرد هویت حقیقی خود را پیدا می کند و با پذیرش پاسخگویی و مسئولیت اخلاقی نسبت به خداوند، سهم اخلاقی خود را در یک زندگی اخلاقی و یا جامعه اخلاقی ایفاء می کند.

نه به چنگ آمدنی، نه قابل شناخت و نه قابل لمس. دیگری در مقولات شناخت انسان نمی گنجد. این امر به کل برای پدیدارشناسی ناممکن است؛ زیرا قوام تجربه از آگاهی انسان شروع می شود.

دیگری همچون خدا به طور کلی از حوزه کنترل و نظارت انسان فراتر می رود. دیگری نه در مکان است و نه در زمان. دیگری در هستی نمی گنجد و از هر آنچه که بدان می اندیشیم و بدان نائل می شویم، فراتر می رود. میل به دیگری، همان میل بنیادین بشر است که می خواهد همواره از حد خود فراتر برود و به سوی یک سر حد تازه حرکت کند. این سر حد تازه از هر حدی استعلاء می جوید. این دیگری ابتدائاً نمایانگر یک انسان است اما در نهایت به خداوند منتهی می شود و نمایانگر حقیقت خداوند است. میل به دیگری "میل به نامتناهی" است؛ زیرا دیگری لویناس، یک نامتناهی است. هر آنچه که متناهی باشد، در یک تمامیت و کلیت محدود می شود، اما دیگری در هیچ تمامیتی نمی گنجد. رابطه با نامتناهی را نمی توان در قالب تجربه بیان کرد؛ زیرا نامتناهی از تفکری که بدان می اندیشد، فراتر می رود.

نام دیگری که لویناس به رابطه و میل به دیگری می نهد، "میل به کمال" است. کمال و میل به آن، هیچ حد نهایی ندارد. هیچگاه نمی توان نقطه ای را مشخص کرد که در آن به کمال می توان نائل شد. مکان، کمال بی مکانی است؛ زیرا به هر نقطه و مکان جدید که برسیم، کمال از آن فراتر می رود و افق جدیدی از کمال برای ما روشن می شود. نامتناهی و کمال به یک امر واحد اشاره دارند؛ به امری که نمی توان با آن در قالب مقولات هستی‌شناسی همچون بودن، امکان بازنمایی و... سخن گفت. نامتناهی و کمال یک تصور است. تصور به صرف تصور و نه یک تصور یا بازنمایی از متعلقی خاص.

میل به نامتناهی و میل به کمال دو ویژگی ممتاز برای انسان محسوب می شوند (Levinas, 1969: 41). این دو ویژگی نیروی محرکه انسان هستند تا

را در برابر خداوند پاسخگو و مسئولیت پذیر می داند.

زندگی اخلاقی برای لویناس آن نوع زندگی نیست که انسان با بررسی هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی، قاعده‌ها و قوانین اخلاقی وضع و یا کشف نماید و آن را در زندگی خود به کار بگیرد بلکه زندگی اخلاقی برای لویناس از میل انسان به رابطه با خداوند در هنگام ارتباط با ذات مقدس او شکل می‌گیرد و محور آن اخلاق است؛ بدین صورت که هنگامی که انسان در مواجهه با چهره دیگری قرار می‌گیرد و خداوند را کشف می‌کند در می‌یابد «چهره سخن می‌گوید» (Critchley, 2004: 67) و به نوعی حامل پیام‌ها و فرامین اخلاقی است و با تحقق این پیام‌ها و فرامین اخلاقی در رفتار می‌تواند خود را از ممتناهی بودن خارج کند و با پرورش استعدادهای اخلاقی و دست‌یابی به کمالات، خود را در مسیر نامتناهی شدن قرار دهد. این فرایند در ساحت زندگی روزمره انسان رخ می‌دهد و استمرار آن به نوعی زندگی اخلاقی و الهی منتهی می‌شود که تا پیش از این انسان با آن مواجهه نبوده است.

انسان هنگامی که مسئولیت اخلاقی بپذیرد و به نوعی زندگی اخلاقی را تجربه کند آنگاه به میل بنیادینش پاسخ داده است. انسان هنگامی که به رابطه با خداوند میل دارد در حقیقت به مسئولیت اخلاقی نسبت به خداوند میل دارد. مسئولیت اخلاقی نسبت به خداوند مهم‌ترین محور فلسفه اخلاق لویناس است. لویناس تلاش می‌کند با انتقاد از سنت فلسفه غرب و به ویژه فلسفه اخلاق بر مسئولیت اخلاقی انسان در مواجهه با دیگری تأکید کند (علیا، ۱۳۸۸: ۱۵۹). در حقیقت؛ میل به نامتناهی و میل به کمال به عنوان مبنایی برای رابطه با دیگری و رابطه با خداوند در نظر گرفته می‌شوند که در نهایت تجربه زندگی اخلاقی و رهیافت دین‌بدان استوار می‌شود. انسان تا مادامی که میل به نامتناهی پیدا نکند و میل به کمال نداشته باشد به رابطه با خداوند رهنمون نمی‌شود. رابطه با خداوند و استمرار آن گام نهادن در مسیر زندگی اخلاقی و

پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری انسان نسبت به دیگری و خداوند بر زندگی اخلاقی دلالت می‌کند (Levinas, 1991: 10). زندگی اخلاقی برای لویناس زندگی‌ای نیست که انسان در آن انتخاب نماید که آیا اخلاقی زندگی کند و یا زندگی نکند؟! بلکه زندگی اخلاقی برای لویناس موقعیتی است که انسان در آن انتخاب کرده است تا اخلاقی زندگی کند. در واقع هنگامی که انسان در مواجهه با دیگری قرار می‌گیرد در این لحظه تصمیم می‌گیرد که اخلاقی زندگی کند و هنگامی که انسان تصمیم گرفت اخلاقی زندگی کند در این صورت یک موقعیت و یک قلمرو استعلایی از اخلاق شکل گرفته است که انسان در آن می‌تواند در مسیر نامتناهی شدن و تشبه به خداوند گام بر دارد.

به نظر می‌رسد؛ زندگی اخلاقی برای انسان هنگامی معنا پیدا می‌کند که انسان در درون یک اجتماع قرار داشته باشد؛ زیرا هنگامی که بیان می‌شود رابطه با دیگری در انسان یک میل بنیادین است و منشأ آن نیز میل به نامتناهی و میل به کمال است، مقصود این است که انسان رو به سوی خداوند و رابطه با خداوند دارد. در این وضعیت؛ انسان یک انسان تنها و انزواطلب نیست بلکه انسان میل بنیادین و متافیزیکی دارد که با دیگری و خداوند ارتباط داشته باشد. منشا ارتباط انسان با خداوند رویکرد اخلاقی است و بر زندگی اخلاقی دلالت می‌کند. زندگی اخلاقی برای انسان نوعی از زندگی نیست که انسان در مکانی نشسته باشد و صرفاً با رویکرد نظری به مسائل هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی در اخلاق بپردازد و به وضع و یا کشف قاعده‌ها و قوانین اخلاقی اقدام نمایند. زندگی اخلاقی برای انسان همان زندگی روزمره انسان می‌شود با محوریت احترام به دیگری و احترام به خداوند. یکی از ویژگی‌های قابل توجه در فلسفه لویناس ارتباطی است که می‌توان بین مسئولیت‌پذیری و زندگی اخلاقی مشاهده کرد. انسان هنگامی که در مواجهه با دیگری قرار می‌گیرد میل به رابطه با خداوند در او شکوفاء می‌شود به گونه‌ای که خود

در ساختار فلسفه لویناس؛ زندگی اخلاقی صرفاً برای رابطه انسان و دیگری و خداوند به کار گرفته می شود و به رابطه انسان با دیگر موجودات و رابطه انسان با محیط پیرامونی همچون اجسام و اشیاء اطلاق نمی شود (Levinas, 1991: 54). در تجربه زندگی اخلاقی، ارتباط انسان با دیگری و خداوند به حد اعلی می رسد تا جایی که انسان، اخلاق را در ذات خداوند می بیند. به نظر می رسد؛ رهیافت دین و مفهوم خداوند در فلسفه لویناس بر بنیاد فلسفه اخلاق او و بر مبنای زندگی اخلاقی او شکل گرفته باشد. بنیاد رابطه با خداوند از یک میل متافیزیکی سرچشمه می گیرد و آن، میل به نامتناهی و میل به کمال است. میل به نامتناهی و میل به کمال دقیقاً هنگامی شکل می گیرد که انسان در همسایگی و در مجاورت با یک دیگری که او نیز یک انسان است، قرار گرفته باشد. انسان هنگامی که در مواجهه با دیگری قرار می گیرد و خداوند را کشف می کند در می یابد چهره دیگری به مثابه یک گفتار و یا زبان حامل پیام ها و فرامین اخلاقی و الهی است و انسان وظیفه دارد به این فراخوان پاسخ دهد و در برابر او مسئولیت بپذیرد. پاسخگویی و مسئولیت پذیری انسان در مواجهه با دیگری که نمایانگر خداوند است، رویکرد اخلاقی پیدا می کند.

تعامل اخلاقی انسان و دیگری در ساحت زندگی روزمره اتفاق می افتد و بر این استدلال متکی نیست که انسان ابتدائاً می بایست با رویکرد هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی به وضع و یا کشف قواعد و قوانین اخلاقی بپردازد و سپس مطابق با این قواعد و قوانین اخلاقی وضع شده با دیگران رفتار نماید. اساس این رویکرد انسان محوری بر مبنای جهان بینی انسان شکل می گیرد که به صورت ناخودآگاه نیز رفاه و تأمین منافع انسان بر این رویکرد تأثیر به سزایی دارد. می توان گفت؛ تعامل اخلاقی انسان و دیگری در ساحت زندگی روزمره بر محوریت حضور خداوند متکی است؛ بدین معنا که تا مادامی که ذات خداوند در کالبد دیگری که یک انسان است، حضور نداشته باشد و در میدان نگاه

تشکیل جامعه اخلاقی است. میل به نامتناهی و میل به کمال در ذات انسان نهفته است و هنگامی آشکار می گردد که انسان در نزدیکی خداوند قرار گرفته باشد.

ارتباط انسان با خداوند برای تحقق زندگی اخلاقی لازم است؛ انسان به تنهایی نمی تواند زندگی اخلاقی داشته باشد. گویی خداوند به واسطه دیگری با حضور در میدان نگاه انسان، پیام ها و فرامین اخلاقی را به او منتقل کند و انسان نیز وظیفه دارد این پیام ها و فرامین اخلاقی را از خداوند دریافت کند و آن ها را در رفتار خود متجلی کند. خداوند همچون خورشیدی است که انسان را با نور اخلاق روشن می کند و انسان را از تاریکی پیش فرض ها و جهان بینی خود می رهاند.

زندگی اخلاقی یکی از مهم ترین ویژگی های است که در فلسفه لویناس آشکار می شود (Levinas, 1969: 145). زندگی اخلاقی بهترین نتیجه ای است که می توان از رابطه انسان با دیگری و خداوند به دست آورد. ارتباط حقیقی انسان با خداوند و زندگی اخلاقی انسان در نزدیکی با خداوند می تواند حاصل فلسفه اخلاق لویناس باشد. در حقیقت؛ انسان احساس وظیفه می کند که به خداوند احترام بگذارد و در برابر او مسئولیت پذیر باشد. انسان میل به نامتناهی و کمال دارد. انسان میل به خداوند دارد. انسان میل به جامعه دارد. انسان میل به جامعه دارد. رویکرد اخلاقی در انسان است که باعث می شود انسان اجتماعی باشد. انسان به این باور می رسد مسیر دست یابی به نامتناهی و کمال، خداوند است. انسانی که رو به سوی خداوند و رابطه با خداوند داشته باشد بر این موضوع دلالت می کند که یک انسان اجتماعی است و انسانی که اجتماعی باشد بدین معناست که می تواند در یک جامعه زندگی کند. انسان هنگامی که در ارتباط با دیگری و خداوند قرار می گیرد، یک نوع زندگی اخلاقی را تجربه می کند و انسان در این زندگی اخلاقی، خود را در برابر دیگری و خداوند پاسخگو و مسئولیت پذیر می داند.

دیگری می انجامد و استمرار آن به یک زندگی اخلاقی منتهی می شود که به واسطه آن، انسان با انسان های دیگر و خداوند در نهایت اخلاق و احترام رفتار می کند. از این رو؛ در اندیشه لویناس می توان مؤلفه های ذیل را برای دین در یک زندگی اخلاقی بر شمرد:

۳،۱ مسئولیت نامتناهی^۱

در فلسفه لویناس نسبت انسان با دیگری بر اساس شناخت نیست بلکه این نسبت، در میل به رابطه با دیگری شکل می گیرد (Levinas, 1991: 61-62). اساس این رابطه را مسئولیت اخلاقی انسان نسبت به خداوند تشکیل می دهد. اخلاق در مواجهه انسان با دیگری به ظهور می رسد و در نزدیکی با خداوند، ارتباط اخلاقی بنیادینی را بنا می نهد که در آن التزام و تعهد به دیگری و خداوند مقدم بر هر اختیاری است. اخلاق به مثابه مسئولیت پذیری، غیر قابل تقلیل به منطوق و عقل است.

از دیدگاه لویناس؛ انسان در همسایگی با دیگری و در ارتباط با خداوند همواره خود را در برابر او مسئولیت پذیر می داند. مسئولیتی که انسان را به پاسخ فرا می خواند. انسان در مواجهه با دیگری و در ارتباط با خداوند گریزی از پاسخ ندارد. او در برابر درخواست دیگری است و همواره سنگینی بار مسئولیت پذیری در برابر خداوند را بر دوش می کشد و در همین پاسخگویی، انسانیت خود را تداوم می بخشد. این مسئولیت بدون قید و شرط و بی پایان تنها بر عهده انسان است و شامل مسئولیت متقابل دیگری یا خداوند نیست. چرا که انسان بودن، همین فرا رفتن از خویش، خود را در برابر دیگری قرار دادن و مسئول بودن در برابر دیگری و خداوند است. از این رو؛ «مسئولیت من {انسان} نه تنها شامل اعمال گذشته، حال و آینده خودم بلکه شامل اعمال گذشته، حال و آینده دیگران نیز می شود و این دیگری نه تنها کسانی را که می شناسیم

انسان قرار نگیرد اساساً اخلاق شکل نمی گیرد؛ زیرا انسان می بایست هستی انضمامی حضور دیگری را احساس نماید و خداوند را در نزدیکی خود احساس نماید تا میل رابطه با دیگری و در نهایت با خداوند در او شکل بگیرد. در این صورت است که انسان متناهی خود را در برابر یک خداوند نامتناهی می بیند و آنگاه خود را نسبت به او پاسخگو و دارای مسئولیت اخلاقی می داند.

تعامل اخلاقی انسان و دیگری با محوریت خداوند بر این موضوع دلالت می کند که فلسفه لویناس یک فلسفه اجتماعی با بنیادی کاملاً اخلاقی است (دیویس، ۱۳۸۶: ۱۶۶). در فلسفه اخلاق لویناس نمی توان از انسان تنها و یا دیگری تنها نام برد. انسان هنگامی که در مواجهه با دیگری قرار می گیرد، رو به سوی خداوند دارد. دیگری برای انسان به مثابه یک راهنما و منجی است که انسان را از پیش فرض ها و جهان بینی خود می رهاند و او را با حقایق و ارزش های اخلاقی و الهی آشنا می کند. از این رو، زندگی اخلاقی انسان بهترین دستاوردی است که فلسفه لویناس برای انسان به ارمغان می آورد. انسانی که زندگی اخلاقی داشته باشد به واسطه آن، استعدادهای اخلاقی و الهی خود را پرورش می دهد و به کمالات اخلاقی و تشبه به خداوند دست پیدا می کند.

۳ مؤلفه های دین در زندگی اخلاقی

هنگامی که انسان در مواجهه با دیگری قرار می گیرد، چهره دیگری به مثابه یک گفتار و یا زبان به انسان فراخوان می دهد نسبت به دیگری احترام بگذارد و با او رفتار اخلاقی داشته باشد. انسان در هنگام مواجهه با دیگری و این فراخوان، میل به رابطه با خداوند پیدا می کند که از میل او به نامتناهی و کمال نشأت می گیرد. میل انسان به رابطه با خداوند به تعامل اخلاقی میان انسان و

¹ Infinite responsibility

شود. می توان گفت؛ بنیاد زندگی اخلاقی در فلسفه لویناس، میل به رابطه با خداوند است.

به نظر می رسد؛ مسئولیت پذیری حلقه اتصال انسان و دیگری و خداوند است و بر ارتباط اخلاقی انسان و خداوند دلالت می کند و زندگی اخلاقی انسان نیز بر اساس همین مسئولیت پذیری اش توجیه می گردد. اینکه انسان بپذیرد در برابر خداوند پاسخگو و مسئولیت پذیر باشد بر این رویکرد مبتنی است که به خداوند احترام بگذارد و با او رفتار اخلاقی داشته باشد و در تمام اعمالی که در ارتباط با دیگری از او سر می زند، خود را مسئول بداند (Shaw, 2008: 108). اگر انسان در هر لحظه از زندگی اخلاقی خود بر مسئولیت نامتناهی خود نسبت به دیگری و خداوند تکیه کند در مسیر اخلاقی گام نهاده است و هویت حقیقی خود را که اخلاقی است، به درستی کشف می کند.

۳،۲ اختیار

اختیار یکی از موضوعاتی است که بنیان آن را می توان در مواجهه با دیگری و ارتباط با خداوند جستجو کرد. لویناس در تمام آثار خود بر تصور انسانی که دارای اختیار محض، خودخواه و مطمئن از خود باشد به گونه ای که مسئولیت های خود را تعیین می کند، قلم بطلان می کشد. لویناس معتقد است اختیار می بایست توجیه کننده خود باشد اما توجیه اختیار را نمی توان در خود اختیار جستجو کرد بلکه توجیه اختیار را می بایست در مواجهه با دیگری و در ارتباط با خداوند پیدا کرد.

مواجهه انسان با دیگری و ارتباط با خداوند، اختیار انسان را به چالش می کشد اما آن را کنار نمی گذارد. به نظر می رسد؛ دیگری به ضرورت خود را بر اختیار انسان تحمیل می کند اما به جای آنکه اختیار انسان را محدود کند آن را نسبت به مسئولیت در برابر خود و خداوند فرا می خواند. «مسئولیت پذیری {انسان} نسبت به دیگری با اجبار انسان در تصمیم گیری آغاز نمی شود» (Levinas, 1991: 10). در حقیقت؛ دیگری و خداوند، اختیار انسان را با

بلکه کسانی را هم که نمی شناسیم گذشتگان و آیندگان را نیز در بر می گیرد» (علیا، ۱۳۸۸: ۱۵۹).

لویناس معتقد است مسئولیت نامتناهی در برابر خداوند صفتی از صفات انسان نیست بلکه ساختار ذاتی و بنیادین انسان است تاجایی که خارج از محدوده آگاهی و به نوعی پیشاتأملی است. مسئولیت نامتناهی مقدم بر مواجهه انسان با دیگری و ارتباط با خداوند است. دیگری و خداوند پیش از آنکه شناخته شود، انسان را به مسئولیت پذیری فرامی خواند. این مسئولیت نامتناهی وظیفه ای پیش از هرگونه تعهد و التزام است که انسان در برابر دیگران و خداوند برعهده می گیرد. مسئولیت نامتناهی در برابر دیگری و خداوند به نوعی پیشاتأملی و پیش از هرگونه اختیار و ابتکار عمل انسان است. مسئولیت نامتناهی انسان در برابر دیگری و خداوند، صرف اراده دیگرخواهانه، غریزه و یا عشق نیست. مسئولیت انسان در برابر دیگری و خداوند به معنای درک دیگری و خداوند و یا احساس همدردی با او نیست. مسئولیت نامتناهی انسان در برابر دیگری و خداوند اساساً به معنای بی تفاوت نبودن در برابر اوست. به نظر می رسد؛ مسئولیت نامتناهی برای لویناس ساختاری پارادوکس گونه دارد؛ هر قدر که مسئول تر باشم، مقصرترم. این مسئولیت دینی است که هر قدر بیشتر آن را ادا می کنم، بیشتر می شود (علیا، ۱۳۸۸: ۱۶۰).

مسئولیت نامتناهی انسان در برابر دیگری و خداوند و استمرار آن در زندگی انسان به زندگی اخلاقی و الهی رهنمون می شود. انسان در زندگی اخلاقی، میل به رابطه با خداوند و میل به پاسخگویی و مسئولیت پذیری در برابر او دارد. انسان در هنگام ارتباط با خداوند احساس مسئولیت می کند. انسان در هنگام مواجهه با دیگری پیام ها و فرامین اخلاقی را از او دریافت می کند. یکی از این پیام ها، مسئولیت پذیری در برابر خداوند است. مسئولیت پذیری انسان در برابر خداوند به تعامل اخلاقی انسان و دیگری می انجامد و استمرار آن به زندگی اخلاقی و الهی منتهی می

ترتیب می توان گفت؛ بنیاد اراده و اختیار در انسان براساس پاسخگویی و مسئولیت پذیری او در برابر دیگری و خداوند تعیین می گردد و معنای خود را می گیرد.

۳،۳ احساس وظیفه

انسان هنگامی که در مواجهه با دیگری قرار می گیرد و چهره دیگری را کشف می کند در می یابد چهره به مثابه یک گفتار و یا زبان حامل پیام ها و فرامین اخلاقی است و او احساس وظیفه می کند با دریافت این پیام ها و فرامین اخلاقی و الهی به فراخوان خداوند پاسخ دهد. به تعبیر دیگر؛ انسان هنگامی که در همسایگی و در مجاورت با دیگری قرار می گیرد احساس وظیفه می کند که در برابر دیگری و در نهایت خداوند پاسخگو و مسئولیت پذیر باشد. این پاسخگویی و مسئولیت پذیری انسان از روی اجبار نیست بلکه انسان وظیفه خود می داند که به خداوند احترام بگذارد و دارای مسئولیت اخلاقی باشد. از این رو؛ انسان چنان برای دیگری است که نسبت به او وسواس فکری دارد به گونه ای که می تواند جانشین او قرار بگیرد. این وسواس فکری و جانشینی بر تمرکز خاص انسان نسبت به دیگری دلالت می کند (Critchley, 2004: 235). انسان مادامی که در برابر دیگری و خداوند قرار می گیرد در خود احساس وظیفه می کند که به خداوند احترام بگذارد و در برابر او پاسخگو و مسئولیت پذیر باشد.

در ساختار اندیشه لویناس احساس وظیفه انسان بدان معنا نیست که قاعده ها و قوانین کلی به واسطه عقل انسان وضع و یا کشف شده باشند و در این وضعیت انسان وظیفه داشته باشد مطابق با آن عمل کند، بلکه احساس وظیفه انسان برای لویناس مقدم بر هر چیز به معنای پاسخگویی و مسئولیت پذیری در برابر دیگری و خداوند است (دیویس، ۱۳۸۶: ۱۵۴-۱۵۵). دیگری یک انسان است و انسان صرفاً در مواجهه با یک انسان دیگر و در ارتباط با خداوند است که احساس وظیفه می کند و در مواجهه با دیگر موضوعات از قبیل محیط زیست، حیوانات و... احساس وظیفه ندارد.

مسئولیت پیوند می دهد. این انطباق اختیار و مسئولیت، مقوم انسان برای یک زندگی اخلاقی است. انسان هنگامی که در مواجهه با دیگری قرار می گیرد چهره دیگری به مثابه یک گفتار و یا زبان حامل پیام ها و فرامین اخلاقی خداوند است و انسان با دریافت این پیام ها و فرامین اخلاقی، خود را در برابر دیگری و خداوند پاسخگو و دارای مسئولیت اخلاقی می داند. از این رو؛ نسبت اختیار و مسئولیت قابل تأمل است و در آثار دوره متأخر، موضوع سخن لویناس بوده است. لویناس بر تقدم مسئولیت بر اختیار معتقد است و او مسئولیت در برابر دیگری و خداوند را وظیفه ای می داند که مقدم بر اختیار، اراده و تأمل انسان است. در حقیقت؛ لویناس مسئولیت پذیری انسان در برابر خداوند را مقدم بر اختیار و عدم اختیار انسان می داند و بر بنیادین بودن آن در ذات انسان تأکید می کند.

از دیدگاه لویناس اختیار به معنای پذیرش رسالتی است که تنها انسان می تواند بدان پاسخ دهد و مختار بودن، تنها انجام آن کاری است که هیچ کس جزء انسان نمی تواند آن را انجام دهد. اختیار در برابر دیگری و خداوند نوعی تسلیم است. دیگرآیینی پاسخ انسان به خداوند است و مقدم بر خودآیینی اختیار انسان است. در همان حال که انسان تصدیق می کند که هست و مسئول است در همان حال نیز می پذیرد که اختیار انسان مسبوق به وظیفه در برابر دیگری و خداوند است. انسان دارای اراده و اختیار است و معنای اختیار خود را براساس مواجهه با دیگری و در ارتباط با خداوند در می یابد. به تعبیر دیگر؛ اختیار انسان در برابر پاسخگویی و مسئولیت پذیری انسان معنا می گیرد. اختیار انسان در مواجهه با دیگری محدود نمی شود بلکه معنای افزون تری می یابد که بر مسئولیت پذیری انسان در برابر خداوند دلالت می کند. مسئولیت پذیری انسان در برابر خداوند به زندگی اخلاقی منتهی می شود که انسان به واسطه این زندگی اخلاقی می تواند استعداد های اخلاقی خود را شکوفاء کند و به کمالات اخلاقی دست پیدا کند. بدین

است (Levinas, 1991: 69). انسان منتاهی، خداوند نامتناهی را در برابر خود می بیند و میل به رابطه با خداوند پیدا می کند. در این وضعیت؛ هویت حقیقی خود را آشکار می کند و همچنین با پرورش استعدادهای اخلاقی و تحقق کمالات اخلاقی خود در مسیر نامتناهی شدن و تشبه به خداوند گام بر دارد.

در نتیجه اخلاق مورد نظر لویناس برخلاف الهیات سنتی با هستی‌شناسی سروکار ندارد. می‌توان گفت که اخلاق به قلمرو نامتناهی و تعالی و به خیر فراسوی وجود تعلق دارد نه قلمرو تمامیت که قلمرو همان، وجود و هستی‌شناسی است و الهیات آن‌ها را موضوع پژوهش خود قرار می‌دهد. اگر بخواهیم رابطه منطقی بین اخلاق و الهیات را از منظر لویناس بیان کنیم، باید بگوییم که رابطه بین آن‌ها رابطه عموم و خصوص مطلق است؛ یعنی اخلاق اعم از الهیات است. زیرا قلمرو نامتناهی برخلاف قلمرو تمامیت ربطی به آنتولوژی [هستی‌شناسی] ندارد. این قلمرو نامتناهی همان خداست که به صورت دیگری مطلق نیز بیان می‌شود (اصغری ۱۴۰۱: ۱۹۹).

۴ نقش اختیار در تحقق حقیقت دین

مفهوم اختیار در فلسفه اخلاق لویناس دارای مفهوم خاصی است به نحوی که این مفهوم خاص می بایست در چارچوب و محوریت دیگری و خداوند، مورد توجه قرار بگیرد. لویناس بر این باور است هنگامی که انسان در برابر دیگری و در ارتباط با خداوند قرار می گیرد، دیگری؛ اختیار و آزادی انسان را به چالش می کشد به نحوی که خود را در میدان نگاه انسان قرار می دهد تا او را به پاسخگویی و مسئولیت اخلاقی در برابر خود و خداوند فرا بخواند.

در فلسفه اخلاق لویناس؛ اختیار و آزادی انسان بر اساس حضور دیگری و خداوند متعین می شود؛ بدین صورت که انسان اختیار و آزادی دارد چنانچه اگر رو به سوی دیگری و خداوند داشته باشد و خود را نسبت به دیگری و خداوند پاسخگو و دارای

به نظر می رسد؛ مفهوم احساس وظیفه در اندیشه لویناس بر این موضوع دلالت می کند انسان به میزانی که در برابر خداوند احساس وظیفه می کند به همان میزان نیز خود را در برابر خداوند پاسخگو و دارای مسئولیت اخلاقی می داند. در حقیقت؛ احساس وظیفه انسان بر پاسخگویی و مسئولیت پذیری او دلالت می کند. این احساس وظیفه انسان منشأ بیرونی ندارد بلکه منشأ درونی دارد که در انسان در هنگام ارتباط با خداوند شکل می گیرد. احساس وظیفه انسان مبنای اخلاقی دارد و بدین معناست که انسان بدون در نظر گرفتن هیچ گونه هدف و غایتی در خود احساس وظیفه می کند در برابر خداوند با احترام رفتار کند و خود را نسبت به او پاسخگو و دارای مسئولیت اخلاقی بداند.

احساس وظیفه انسان در برابر دیگری و خداوند موضوعی نیست که انسان از ابتدا آن را پذیرفته باشد؛ زیرا انسان تا پیش از مواجهه با دیگری و ارتباط با خداوند دارای رویکرد اخلاقی نیست و تلاش می کند همه موضوعات را از منظر هستی شناسی و معرفت شناسی ارزیابی کند تا جایی که جهان بینی خود را بر همه موضوعات تحمیل می کند. در این شرایط؛ انسان تلاش می کند همه موضوعات را بشناسد تا آن‌ها را تحت سیطره خود در بیاورد و بتواند آن‌ها را در جهت تأمین رفاه و منافع خود هماهنگ نماید. اما انسان در مواجهه با دیگری و در ارتباط با خداوند در می یابد که دارای هویت اخلاقی و الهی است و سپس احساس وظیفه می کند نسبت به دیگری و خداوند پاسخگو و دارای مسئولیت اخلاقی است. متعلق احساس وظیفه اخلاقی انسان، دیگری است (علیا، ۱۳۸۸: ۱۰۲). انسان صرفاً در برابر یک انسان دیگر و خداوند احساس وظیفه می کند به او احترام بگذارد و با او رفتار اخلاقی داشته باشد. می توان گفت؛ اساساً انسان احساس وظیفه می کند که برای خداوند است. منشأ احساس وظیفه انسان در برابر دیگری و خداوند قوه تعقل نیست بلکه میل به رابطه با دیگری و به ویژه میل به نامتناهی و کمال

آورد. اما انسان تنها، در بند جهان بینی و هویت غیر اصیل خود است و اختیار و آزادی ندارد. هنگامی که انسان در برابر دیگری قرار می گیرد و خداوند را کشف می کند در می یابد نسبت به خداوند پاسخگو و دارای مسئولیت اخلاقی است. پاسخگویی و مسئولیت پذیری انسان در برابر خداوند و یا ارتباط انسان و خداوند باعث می شود انسان گرفتار در جهان بینی و هویت غیر اصیل خود، رهایی یابد و دارای اختیار و آزادی شود. به نظر می رسد؛ پاسخگویی و مسئولیت پذیری شرط لازم تحقق بخشی به اختیار و آزادی در فلسفه لویناس است. اما در سنت فلسفه اخلاق همواره اختیار و آزادی به عنوان شرط لازم تحقق بخشی به پاسخگویی و مسئولیت پذیری است. تفاوت این دو رویکرد به محوریت دیگری و خداوند بر می گردد.

در فلسفه لویناس؛ دیگری در اولویت قرار می گیرد (Critchley, 2004: 70) و این گونه نیست که انسان به تنهایی در گوشه ای نشسته باشد و سپس متوجه اختیار و آزادی خود شود؛ زیرا این دیگری و خداوند است که پیام ها و فرامین اخلاقی را به انسان منتقل می کند و باعث می شود انسان پاسخگویی و مسئولیت پذیری را در رفتار خود تجلی ببخشد. در حقیقت؛ این دیگری و خداوند است که به انسان اختیار و آزادی می بخشد. از این رو؛ انسان در تعامل با دیگری و در ارتباط با خداوند، اختیار و آزادی خود را کسب می کند در مقابل نیز، انسان تنها؛ اختیار و آزادی خود را از دست می دهد. می توان گفت؛ در زندگی اخلاقی است که انسان دارای اختیار و آزادی می شود اما انسان تنها، نه ارتباط با دیگری و خداوند دارد و نه زندگی اخلاقی و الهی دارد و دارای اختیار و آزادی هم نیست.

در فلسفه لویناس؛ هنگامی که از اختیار و آزادی سخن می گوئیم، مقصود این نیست که انسان دارای این اختیار و آزادی باشد که قواعد و قوانین اخلاقی وضع نماید و یا کشف کند و سپس مطابق با این قواعد و قوانین اخلاقی رفتار کند بلکه مقصود این است که انسان در مواجهه با دیگری و در ارتباط با

مسئولیت اخلاقی بداند. اختیار و آزادی انسان نیز بدان معنا نیست که انسان مختار باشد؛ دیگری و خداوند را بپذیرد و یا پاسخگویی و مسئولیت اخلاقی در برابر دیگری و خداوند را بپذیرد بلکه اختیار و آزادی انسان بدین معناست که انسان پاسخگویی و مسئولیت پذیری در برابر دیگری و خداوند را عینیت ببخشد (Levinas, 1991: 10,12).

این معنا از اختیار و آزادی متفاوت از معنایی است که عموم مردم بدان توجه می کند. عموم مردم تصور می کنند پاسخگویی و مسئولیت پذیری در برابر دیگری و خداوند نوعی از محدودیت است که اختیار و آزادی را تنزل می دهد؛ زیرا هنگامی که یک انسان در برابر انسانی دیگر و خداوند پاسخگو و مسئولیت پذیر می شود نوعی از اطاعت در برابر دیگری و یا تسلیم در برابر خداوند را می پذیرد. در حالی که در اندیشه لویناس این گونه نیست؛ زیرا لویناس بر این باور است اختیار و آزادی دقیقا به دلیل پاسخگویی و مسئولیت پذیری در برابر دیگری و خداوند عینیت می پذیرد. بدین ترتیب؛ انسان لویناس به تنهایی دارای اختیار و آزادی نمی باشد بلکه هنگامی که در مواجهه با دیگری قرار می گیرد و در نزدیکی با خداوند قرار می گیرد، اختیار و آزادی خود را بدست می آورد. به تعبیر دقیق تر؛ انسان دارای اختیار است صرفا به این دلیل که در برابر دیگری و خداوند پاسخگو می باشد و یا انسان دارای آزادی است صرفا به این دلیل که در برابر دیگری و خداوند مسئولیت پذیر است.

میان مفهوم اختیار یا آزادی و مفهوم پاسخگویی یا مسئولیت پذیری در فلسفه لویناس پیوند ناگسستنی وجود دارد. در فلسفه لویناس؛ مفهوم اختیار و آزادی در ذیل مفهوم پاسخگویی و مسئولیت پذیری قرار می گیرد. انسان هنگامی اختیار و آزادی خود را بدست می آورد که خود را نسبت به دیگری و خداوند پاسخگو و دارای مسئولیت اخلاقی بداند و در رفتار خود عینیت ببخشد. در تعامل با دیگری و در ارتباط با خداوند است که انسان، اختیار و آزادی خود را بدست می

یک شناخت ناقص و نسبی است و با حقیقت امور و موضوعات مختلف تفاوت دارد. اما هنگامی که انسان در مواجهه با دیگری و در ارتباط با خداوند قرار می‌گیرد و چهره دیگری به مثابه یک گفتار و زبان پیام‌ها و فرامین اخلاقی را برای او آشکار می‌کند، انسان در می‌یابد تمام مفاهیم ذهنی و جهان بینی که داشته است، متناهی است و از اصالت برخوردار نیست به گونه‌ای که نمی‌تواند نمایانگر هویت حقیقی او باشد.

در این وضعیت؛ انسان تلاش می‌کند خود را از مفاهیم ذهنی و جهان بینی خودساخته رها کند. این رهایی به واسطه دیگری و خداوند امکان‌پذیر است. انسان می‌بایست در مجاورت با دیگری و نزدیکی با خداوند قرار بگیرد و پیام‌ها و فرامین اخلاقی را از دیگری که نمایانگر ذات خداوند است، دریافت کند؛ زیرا انسان در مواجهه با دیگری میل به رابطه با خداوند پیدا می‌کند و احساس وظیفه می‌کند به خداوند احترام بگذارد و خود را نسبت به او پاسخگو و مسئولیت‌پذیر بداند. پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری انسان در برابر خداوند به تحقق زندگی اخلاقی و الهی منتهی می‌شود که انسان به واسطه آن می‌تواند استعداد های اخلاقی و الهی خود را پرورش دهد و به کمالات اخلاقی و تشبه به خداوند دست پیدا کند. در این حالت است که انسان دارای اختیار و آزادی است و در این حالت است که انسان هویت حقیقی خود را کشف می‌کند و در مسیر نامتناهی شدن گام بر می‌دارد.

در بعد عالم خارج می‌توان گفت؛ انسان با وجود اینکه در هنگام مواجهه با دیگری و خداوند میزانی از اختیار و آزادی خود را به آن‌ها اختصاص می‌دهد بدین صورت که خود را در برابر دیگری و خداوند پاسخگو و مسئولیت‌پذیر می‌داند اما این موضوع به معنای محدودیت اختیار و آزادی انسان نیست. محدودیت اختیار و آزادی هنگامی معنا می‌گیرد که روندی برخلاف طبیعت و ذات یک پدیده شکل بگیرد به گونه‌ای که مانع پیشرفت و یا پیشروی آن پدیده شود. بدین ترتیب؛ نمی‌توان تصور کرد که

خدا، خود را نسبت به دیگری و خداوند پاسخگو و دارای مسئولیت اخلاقی بداند. به تعبیر دیگر؛ هنگامی که از اختیار و آزادی انسان سخن می‌گوییم، مقصود این نیست که انسان قدرت انتخاب داشته باشد و یا نداشته باشد بلکه مقصود این است که انسان پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری خود در برابر دیگری را عینیت ببخشد (Levinas, 1991: 10, 12). بدین ترتیب؛ پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری مبنای اختیار و آزادی قرار می‌گیرد؛ بدین صورت اگر انسان خود را نسبت به دیگری و خداوند پاسخگو و مسئولیت‌پذیر بداند آنگاه اختیار و آزادی معنا دارد. اما اگر خود را نسبت به دیگری و خداوند پاسخگو و مسئولیت‌پذیر نمی‌داند از اساس اختیار و آزادی هم معنایی ندارد.

با توجه به اینکه در فلسفه لویناس؛ پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری مبنای اختیار و آزادی قرار می‌گیرد، می‌توان نتیجه گرفت که اختیار و آزادی در نسبت با دیگری و خداوند معنا پیدا می‌کند. اگر انسان در برابر دیگری و خداوند مقاومت کند و نسبت به او پاسخگو و مسئولیت‌پذیر نباشد بر این موضوع دلالت می‌کند که انسان گرفتار مفاهیم ذهنی و جهان بینی خود است و با تکیه بر مفاهیم ذهنی و جهان بینی خود زندگی می‌کند و ممکن است مطابق با حقیقت و یا یک زندگی اخلاقی نباشد. در واقع انسان با مفاهیم ذهنی و جهان بینی خود قادر به شناخت عین حقیقت موضوعات نیست و موضوعات را به میزانی که توانایی شناخت دارد، می‌شناسد. بنابراین؛ اختیار و آزادی انسان از دو بعد قابل بررسی است: یکی، بعد عالم ذهن است و دومی؛ بعد عالم خارج است. در بعد عالم ذهن می‌توان گفت؛ انسان تا پیش از مواجهه با دیگری اختیار ندارد و آزاد نیست (Adriaan, 1993: 117). انسان تا هنگامی که بر اساس مفاهیم ذهنی و جهان بینی خود زندگی می‌کند و هویت خود را معرفی می‌کند گرفتار رویکرد هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی است و تلاش می‌کند تمام امور و موضوعات مختلف را با عقل محدود خود بشناسد. این نوع شناخت،

عملی است که حقیقتاً برخاسته از اراده خود اوست نه این که عواملی چون اضطراب بیرونی و... در این میان نقش تعیین کننده داشته باشند.

ایمانوئل کانت مهم ترین مدافع خودآیینی فاعل اخلاقی می باشد. از منظر او خودآیینی اراده، شرط لازم اخلاقی بودن و فاعلیت اخلاقی است و اراده شخص زمانی خودآیین است که براساس عقل و احکام کلیت پذیر آن استوار باشد (کاپلستون، ۱۳۸۷: ۳۳۶). در غیر این صورت حتی زمانی که اراده شخص را امیال و احساسات خودش تعیین می کنند او دیگرآیین است و عملش یک عمل اخلاقی نیست. ایمانوئل لویناس نیز اگرچه خودآیینی اخلاق را باور دارد اما قائل به خودآیینی فاعل اخلاقی نیست و در این زمینه بر دیگرآیینی تأکید می ورزد (Adriaan, 1993: 47). هرچند که معتقد است فلسفه غرب غالباً دیگرآیین است. او نه تنها تحقق اخلاق را در مواجهه انسان با دیگری و در ارتباط با خداوند می بیند بلکه اخلاقی بودن و اخلاقی عمل کردن را نیز در گرو پاسخی می انگارد که انسان به درخواست و پاسخ خداوند تقدیم می کند.

دیگرآیینی لویناس بر محور دیگری دلالت می کند به نحوی که این دیگری است پیام ها و فرامین اخلاقی را به انسان منتقل می کند. اختیار انسان میل به خداوند دارد و آزادی انسان در ارتباط با خداوند است. این حالت تا پیش از مواجهه با دیگری و ارتباط با خداوند برای انسان پنهان است و به نوعی انسان در غفلت به سر می برد. انسان آن هنگامی که در برابر دیگری قرار می گیرد و به چهره دیگری نگاه می کند در می یابد میل به رابطه و تعامل با دیگری دارد و این میل همسو با میل به نامتناهی و کمال در او نسبت به خداوند می باشد. دیگرآیینی به معنای تحمیل اراده خداوند بر انسان نیست و نمی توان تصور کرد که خداوند، اختیار و آزادی انسان را سلب می کند و پیام ها و فرامین اخلاقی را بر انسان امر و نهی می کند. اما خداوند به واسطه دیگری که او نیز یک انسان است خود را در میدان نگاه انسان ها قرار می دهد و انسان ها در مواجهه

دیگری و خداوند در میدان نگاه انسان ظاهر می شود و با پاسخگو نمودن و مسئولیت پذیری انسان مانع پیشرفت و توسعه ذات او می شود.

هنگامی که انسان در مواجهه با دیگری قرار می گیرد، انسان احساس وظیفه می کند تا نسبت به دیگری پاسخگو و دارای مسئولیت اخلاقی باشد (یویس، ۱۳۸۶: ۱۵۵). پاسخگویی و مسئولیت پذیری انسان در عالم خارج به معنای محدودیت اختیار و آزادی انسان نیست؛ زیرا پاسخگویی و مسئولیت پذیری انسان در برابر دیگری و خداوند همسو با شکوفایی ذات و پرورش استعدادهای اخلاقی است. انسان میل به رابطه با خداوند دارد و به میل به نامتناهی و کمال در انسان بر می گردد. در حقیقت؛ میل به رابطه با خداوند به تعامل اخلاقی میان انسان و دیگری می انجامد و تعامل اخلاقی میان انسان و دیگری گام نهادن در مسیر زندگی اخلاقی است که انسان را به دست یابی به کمالات اخلاقی و تقرب به خداوند رهنمون می کند. از این رو؛ انسان ابتدا می بایست در عالم خارج در مواجهه با دیگری قرار بگیرد (Adriaan, 1993: 164) و خود را نسبت به دیگری پاسخگو و مسئولیت پذیر بداند تا با تحقق تعامل اخلاقی، نوعی از زندگی اخلاقی شکل بگیرد که انسان به واسطه آن بتواند هم اختیار و آزادی خود را که از میل به نامتناهی و کمال و خداوند سرچشمه می گیرد، عینیت ببخشد و هم حقیقت هویت اخلاقی خود را پیدا کند.

اما این پرسش حائز اهمیت است که آیا اراده در فلسفه اخلاق لویناس خودآیین است؟ و یا دیگرآیین؟ به طور کلی خودآیینی در فلسفه اخلاق دو معنا دارد: گاهی مقصود از خودآیینی در اخلاق، خودآیینی خود اخلاق است به این معنای کلی که اخلاق حجیت، توجیه یا بنیاد خود را از مرجعی نااخلاقی و بیرون از خود نظیر دین یا امور واقع طبیعت اخذ نمی کند و گاهی نیز مراد از آن خودآیینی فاعل اخلاقی است؛ وضعیتی که در آن فاعل، خود رقم زننده عمل خویش است و خود برای خویش وضع قانون می کند. عمل فاعل خودآیین،

انسان صرفاً یک احساس غیرالزام آور نیست بلکه احساس همراه با تعهدی است که انسان را در برابر دیگری پاسخگو و مسئولیت پذیر می کند (Levinas, 1969: 137). انسان هنگامی که در مواجهه با دیگری قرار می گیرد و خداوند را کشف می کند در می یابد چهره دیگری به مثابه یک گفتار و یا زبان حامل پیام ها و فرامین اخلاقی است و انسان با دریافت این پیام ها و فرامین اخلاقی در خود احساس وظیفه می کند نسبت به دیگری و خداوند پاسخگو و مسئولیت پذیر باشد. پاسخگویی و مسئولیت پذیری انسان در برابر دیگری و خداوند از روی اجبار نیست بلکه انسان در خود احساس وظیفه می کند که در برابر خداوند پاسخگو و مسئولیت پذیر باشد.

انسانی دارای اختیار و آزادی است که در برابر خداوند احساس وظیفه می کند. این احساس وظیفه دارای منشأ درونی هم می باشد؛ بدین صورت که انسان هنگامی که در مواجهه با دیگری قرار می گیرد میل به رابطه با خداوند پیدا می کند. میل به رابطه با خداوند نیز از میل انسان به نامتناهی و کمال سرچشمه می گیرد. میل درونی انسان به رابطه با خداوند و ارتباط اخلاقی با او می تواند منشأ این احساس وظیفه باشد. می توان گفت؛ منشأ احساس وظیفه انسان در برابر خداوند بر اختیار و آزادی او دلالت می کند. انسان در عین اینکه اختیار و آزاد است همواره در خود احساس وظیفه می کند نسبت به خداوند پاسخگو و مسئولیت پذیر باشد. این احساس وظیفه انسان در برابر خداوند در نهایت به یک زندگی اخلاقی منتهی می شود که انسان ها در آن در نهایت صلح و آرامش با یکدیگر زندگی می کنند. به تعبیر دیگر؛ احساس وظیفه انسان در برابر خداوند به بعد از مواجهه انسان با دیگری بر می گردد. در این وضعیت؛ انسان می بایست بر خداوند احترام بگذارد و رفتار اخلاقی با او داشته باشد. انسان تا پیش از مواجهه با دیگری میل به رابطه با خداوند و احساس وظیفه در او شکل نمی گیرد. میل رابطه با خداوند در انسان باعث می شود انسان اختیار و آزادی خود را عینیت ببخشد و

با دیگری در می یابند چهره به مثابه یک گفتار و یا زبان حامل پیام ها و فرامین اخلاقی است و انسان ها نیز در خود احساس وظیفه می کند که این پیام ها و فرامین اخلاقی را در رفتار خود عینیت ببخشند. درحقیقت؛ انسان ها با عینیت بخشیدن پیام ها و فرامین اخلاقی در رفتار خود، اختیار و آزادی خود را به نمایش می گذارد (Adriaan, 1993: 49). بنابراین؛ اراده انسان میل به رابطه با دیگری دارد و اختیار او میل به ارتباط با خداوند دارد و آزادی او در زندگی اخلاقی و الهی محقق می شود.

چنان که پیداست؛ موضوعی که در اصل دیگرآیینی فلسفه لویناس اهمیت پیدا می کند، محوریت دیگری است. دیگری که نمایانگر خداوند است یک انسان است و در اصل دیگر آیینی لویناس، این انسان است که پیام ها و فرامین اخلاقی را آشکار می کند و به واسطه آن، انسان اختیار و آزادی خود را معنا می بخشد. به تعبیر دقیق تر؛ در فلسفه لویناس هم اصل خودآیینی و هم اصل دیگرآیینی بر انسان تأکید می کنند اما جهت ها متفاوت است؛ بدین صورت که در اصل خودآیینی، این انسان است که به اخلاق معنا بخشی می کند و در اصل دیگرآیینی، دیگری که یک انسان است و نمایانگر ذات خداوند است به اخلاق معنا بخشی می کند. اما آنچه که مد نظر لویناس قرار می گیرد، اصل دیگرآیینی است (Adriaan, 1993: 47). پاسخگویی و مسئولیت پذیری که بر اصل دیگرآیینی فلسفه لویناس دلالت می کند؛ نه تنها به انسان اختیار و آزادی می بخشد؛ بلکه به زندگی اخلاقی و الهی منتهی می شود که انسان در آن استعداد های اخلاقی و الهی خود را پرورش می دهد و به کمالات اخلاقی و الهی دست پیدا می کند.

۵ نقش احساس وظیفه در تحقق حقیقت دین

احساس وظیفه انسان در برابر دیگری و خداوند یکی از مهم ترین مفاهیم در فلسفه اخلاق لویناس می تواند در نظر گرفته شود. احساس وظیفه برای

تا بتواند به کمالات اخلاقی دست پیدا کند. زندگی اخلاقی برای انسان به مثابه زندگی در یک قلمرو استعلایی اخلاقی است که انسان با قرارگرفتن در آن هویت حقیقی خود را که یک هویت اخلاقی و الهی است، کشف می کند و با استمرار در آن و شکوفایی استعدادهای اخلاقی و الهی در مسیر نامتناهی شدن و تشبه به خداوند گام بر می دارد.

در ساختار فلسفه اخلاق لویناس؛ رابطه انسان و دیگری براساس احساس وظیفه انسان نسبت به دیگری و خداوند در یک زندگی اخلاقی عینیت می یابد. انسان هنگامی که در مواجهه با دیگری قرار می گیرد نمی تواند بی تفاوت باشد و یا در برابر دیگری مقاومت کند (علیا، ۱۳۸۸: ۱۳۱-۱۳۲)؛ زیرا چهره دیگری به مثابه یک گفتار و یا زبان به انسان فراخوان می دهد تا نسبت به دیگری و خداوند پاسخگو و مسئولیت پذیر باشد و انسان نیز با اختیار خود به این فراخوان پاسخ می دهد و با پذیرش پاسخگویی و مسئولیت پذیری در برابر خداوند، رویکرد اخلاقی را سرلوحه خویش قرار می دهد.

لویناس تلاش می کند اختیار و آزادی انسان را با احساس وظیفه پیوند دهد و آن را به سوی خداوند سوق دهد؛ زیرا اگر انسان، اختیار و آزادی نداشته باشد و صرفاً در خود احساس وظیفه نماید که نسبت به دیگری و خداوند پاسخگو و مسئولیت پذیر باشد آنگاه رابطه انسان و دیگری و خداوند نه تنها براساس میل انسان شکل نمی گیرد بلکه رابطه بین آن ها از روی اجبار شکل می گیرد. در این وضعیت؛ رویکرد اخلاقی انسان بی معنا می شود.

یکی از ویژگی های فلسفه لویناس این است که او بین میل و احساس وظیفه و همچنین بین مسئولیت پذیری و اختیار پیوند برقرار می کند (Levinas, 1991: 10). به نظر می رسد؛ این مفاهیم دارای معنای متضادی باشند بدین صورت که اگر انسان میل به رابطه با دیگری دارد آنگاه احساس وظیفه بار معنایی خود را از دست می دهد؛ زیرا مفهوم احساس وظیفه از یک تعهد حکایت می

هویت اخلاقی خود را تعریف کند به نحوی که در مسیر نامتناهی شدن گام بر دارد.

بنیاد احساس وظیفه انسان در برابر خداوند، قوه عقلانی نیست (Levinas, 1969: 137) بلکه میل و کشش انسان نسبت به دیگری و خداوند است که از میل او به نامتناهی و کمال سرچشمه می گیرد. به تعبیر دیگر؛ انسان لویناس، انسان شناسنده نیست و در جستجوی وضع و یا کشف قواعد و قوانین اخلاقی بر مبنای قوه عقلانی نیست تا مطابق با آن رفتار کند بلکه انسان لویناس یک انسان اجتماعی است و به دیگری خوش آمد می گوید بدین صورت که هنگامی که در مواجهه با دیگری قرار می گیرد در خود احساس وظیفه می کند که به خداوند احترام بگذارد و خود را در برابر دیگری و خداوند پاسخگو و مسئولیت پذیر بداند. اگر مبنای احساس وظیفه میل درونی و کشش درونی در نظر گرفته نشود، احساس وظیفه اساساً بی معنا می شود (علیا، ۱۳۸۸: ۸۵)؛ زیرا انسان می بایست با میل و اختیار خود در جستجوی رابطه با دیگری و خداوند باشد تا بتواند آزادی خود را عینیت ببخشد. اگر انسان نسبت به دیگری و خداوند احساس وظیفه کند بدین معناست که با اختیار و در نهایت آزادی این وظیفه در او شکل گرفته است و اختیار و آزادی انسان نیز بدین معناست که انسان با میل خود و بدون هیچ نوع اجباری در جستجوی رابطه با خداوند است.

هنگامی که انسان با میل خود به رابطه با دیگری اقدام می کند و میان انسان و دیگری ارتباط شکل می گیرد و با توجه به اینکه انسان هنگامی که در همسایگی با دیگری قرار می گیرد در خود احساس وظیفه می کند که به دیگری و خداوند احترام بگذارد آنگاه می توان گفت؛ هم برای انسان و هم برای دیگری در برابر خداوند نوعی زندگی اخلاقی شکل می گیرد که در آن احترام، مسئولیت پذیری، از خودگذشتگی و..... به روشنی نمایان است. در حقیقت؛ زندگی اخلاقی مجالی به انسان می دهد که استعدادهای اخلاقی و الهی خود را پرورش بدهد

انسان بهتر می تواند استعدادهای اخلاقی خود را پرورش دهد و به کمالات الهی دست پیدا کند.

لویناس بین احساس وظیفه و زندگی اخلاقی پیوند برقرار می کند (Levinas, 1991: 14)؛ بدین صورت که انسان هنگامی که احساس وظیفه می کند در برابر دیگری و خداوند پاسخگو و مسئولیت پذیر باشد تعامل اخلاقی شکل می گیرد به نحوی که استمرار آن تضمین کننده زندگی اخلاقی می شود. انسان به تنهایی و به واسطه قوه عقلانی احساس وظیفه ندارد بلکه انسان می بایست در مواجهه با دیگری و در ارتباط با خداوند قرار بگیرد تا احساس وظیفه در او شکل بگیرد. لویناس تلاش می کند پاسخگویی و مسئولیت پذیری انسان را نوعی احساس وظیفه انسان قلمداد کند؛ بدین صورت که انسان در هنگام مواجهه با دیگری در خود احساس وظیفه می کند که به دیگری احترام بگذارد و خود را در برابر خداوند پاسخگو و مسئولیت پذیر بداند. این احساس وظیفه از اجبار و محدودیت انسان حکایت نمی کند بلکه از اختیار و آزادی انسان حکایت می کند.

از این رو؛ احساس وظیفه در رهیافت زندگی اخلاقی لویناس به دین تأثیر بسزایی دارد. احساس وظیفه اخلاقی انسان در برابر خداوند از پاسخگویی و مسئولیت پذیری انسان حکایت می کند. در این وضعیت؛ انسان رویکرد اخلاقی دارد. می توان گفت؛ رویکرد اخلاقی انسان است که به تحقق زندگی الهی منتهی می شود. رویکرد اخلاقی انسان افق های جدیدی برای انسان می گشاید. انسان با پذیرش رویکرد اخلاقی، هویت الهی خود را کشف می کند و در مسیر نامتناهی شدن و تشبه به خداوند گام بر می دارد.

به نظر می رسد؛ مفهوم احساس وظیفه در فلسفه لویناس رنگ و لعاب شهود حسی به خود می گیرد (Levinas, 1991: 15). به تعبیر دیگر؛ شهود حسی به مثابه بیدار کننده احساس وظیفه عمل می کند. انسان هنگامی در برابر دیگری احساس وظیفه می کند که تا پیش از آن با دیگری مواجهه ای داشته

کند که به واسطه قوه عقل جهت داده می شود و نباید میل و احساس در آن نقشی داشته باشند. همچنین اگر انسان در مواجهه با دیگری، خود را پاسخگو و مسئولیت می داند بدین معناست که انسان میزانی از اختیار و آزادی خود را محدود کرده است اما چنان که می بینیم در فلسفه لویناس هنگامی که انسان، خود را در برابر دیگری پاسخگو و مسئولیت پذیر می داند در این شرایط است که اختیار انسان معنا پیدا می کند و آزادی او عینیت می یابد؛ زیرا رابطه انسان با دیگری و پاسخگویی و مسئولیت پذیری او از میل انسان به رابطه با خداوند حکایت می کند.

در حقیقت؛ فلسفه لویناس در مفاهیم و نسبت بین مفاهیم، ابداع و نوآوری ایجاد می کند. این مفاهیم در رهیافت زندگی اخلاقی به دین معنا پیدا می کنند. زندگی اخلاقی برای لویناس به مثابه یک پازل است که مفاهیم با قرار گرفتن در درون این پازل، معنای فردی خود را ازدست می دهند و در نسبت با دیگری و یا اجتماع، معنای خود را پیدا می کنند (علیا، ۱۳۸۸: ۴۷). از این رو؛ لویناس بر رویکرد اخلاقی انسان و دیگری و خداوند تمرکز می کند؛ زیرا با پذیرش رویکرد اخلاقی انسان و دیگری است که رهیافت زندگی اخلاقی به دین در فلسفه او آشکار می گردد. می توان گفت؛ رهیافت زندگی اخلاقی در اندیشه لویناس با استمرار ارتباط اخلاقی میان انسان و دیگری و خداوند بدست می آید.

احساس وظیفه انسان در برابر دیگری به ارتباط اخلاقی میان انسان و خداوند رهنمون می شود. ارتباط اخلاقی میان انسان و خداوند نیز به زندگی اخلاقی و الهی منتهی می شود. در این زندگی اخلاقی و الهی، احترام انسان ها نسبت به یکدیگر و مسئولیت پذیری انسان ها نسبت به یکدیگر از تضاد و تعارض انسان ها جلوگیری می کند. به تعبیر دیگر؛ در زندگی اخلاقی و الهی، پاسخگویی و مسئولیت پذیری انسان در برابر خداوند باعث می شود صلح و آرامش برقرار باشد. در این شرایط؛

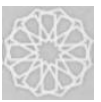
۶ نتیجه گیری

در ساختار فلسفه اخلاق لویناس؛ «دیگری» در مرکز مورد توجه قرار می گیرد. لویناس با عطف توجه به دیگری از انسان محوری در معنای سنتی که قدمتی به درازای تاریخ فلسفه دارد، فاصله می گیرد. دیگری برای لویناس می تواند نمایانگر خداوند باشد و به همین جهت عامل اخلاقی است. هنگامی که انسان در مواجهه با دیگری قرار می گیرد و چهره دیگری را می بیند درمی یابد چهره حامل پیام ها و فرامین اخلاقی است و انسان نیز با دریافت این پیام ها و فرامین اخلاقی بر خود لازم می داند که به دیگری و در نهایت خداوند احترام بگذارد و با او رفتار اخلاقی داشته باشد.

انسان از اساس میل به رابطه با خداوند دارد. این میل به رابطه با خداوند که از میل انسان به نامتناهی و کمال بر می خیزد باعث می شود انسان در هنگام مواجهه با دیگری رفتار اخلاقی داشته باشد. این میل انسان به رابطه با خداوند که به نوعی یک میل بنیادین و متفاوتی است در ذات انسان نهفته است. هنگامی این میل بنیادین و متفاوتی در انسان بیدار می شود که انسان در مواجهه با دیگری قرار بگیرد و انسان تا پیش از مواجهه با دیگری صرفاً یک انسان شناسنده است و تلاش می کند تمام امور و موضوعات گوناگون را با رویکرد هستی شناسی و معرفت شناسی بررسی نماید و سپس آن ها را تحت سیطره و انقیاد خود در می آورد تا در جهت رفاه و منافع خود هماهنگ نماید. انسان هنگامی که در مواجهه با دیگری قرار می گیرد و میل به رابطه و ارتباط با خداوند پیدا می کند در می یابد می بایست نسبت به خداوند مسئولیت پذیر باشد و رفتار اخلاقی در پیش بگیرد. انسان با توجه به اینکه میل به نامتناهی و میل به کمال دارد نسبت به خداوند رفتار اخلاقی پیدا می کند. انسان با میل به رابطه با خداوند در مسیر نامتناهی شدن و کمال گام بر می دارد. بدین ترتیب؛ انسان با میل به رابطه با خداوند و ارتباط با او رویکرد اخلاقی در پیش می گیرد.

باشد و آن میل رابطه با دیگری در او شکل گرفته باشد. اساس فلسفه لویناس بر همین حضور دیگری که یک انسان است و درک آن به واسطه شهود حسی می باشد. از این رو؛ احساس وظیفه انسان بر مبنای شهود حسی حضور دیگری توجیه می گردد. انسان لویناس به خودی خود متوجه اهمیت حضور دیگری نمی گردد. انسان لویناس نمی تواند به واسطه قوه عقلانی متوجه شود که دیگری محور اخلاق است. انسان اساساً دغدغه اخلاقی ندارد. انسان در این وضعیت یک انسان شناسنده است و حتی ممکن است در برابر حضور دیگری مقاومت نشان دهد. انسان دائماً تلاش می کند با جهان بینی خود تمام موضوعات را بشناسد و آن ها را در جهت رفاه و منافع خود هماهنگ نماید.

چنانچه پیداست در فلسفه اخلاق لویناس؛ احساس وظیفه در انسان مبنای عینی پیدا می کند؛ زیرا انسان در هنگام مواجهه با دیگری است که در خود احساس وظیفه می کند نسبت به دیگری و خداوند پاسخگو و مسئولیت پذیر باشد. اگر چه انسان میل به رابطه با دیگری دارد و این میل او از میل به نامتناهی و کمال و خداوند سرچشمه می گیرد اما آنچه که این میل درونی انسان را بر می انگیزاند، مواجهه انسان با دیگری که نمایانگر خداوند است، می باشد؛ به همین دلیل است می توان گفت؛ خداوند، مبنای عینی اخلاق است و تا خداوند نباشد اخلاق در فلسفه لویناس، معنای خود را از دست می دهد. احساس وظیفه در انسان میل به دیگری دارد؛ زیرا انسان اساساً میل به رابطه با خداوند دارد. این موضوع بدان معنا نیست که رویکرد اخلاقی انسان مبنای ذهنی و فردی دارد؛ زیرا میل هر انسان با انسان دیگر می تواند متفاوت باشد. اما نباید فراموش کرد که مقصود لویناس از میل انسان به رابطه با دیگری به نوعی به کشش و اشتیاق انسان به رابطه با خداوند بر می گردد؛ زیرا انسان اشتیاق دارد، نامتناهی شود و به کمال دست پیدا کند.

پاسخگویی و مسئولیت پذیری، نامتناهی است تا جایی که استمرار این پاسخگویی و مسئولیت پذیری نامتناهی در نهایت به زندگی اخلاقی و الهی منتهی می باشد.

از این رو؛ می توان از اختیار، مسئولیت نامتناهی، احساس وظیفه به عنوان مؤلفه های زندگی اخلاقی در رهیافت دین نام برد. انسان در زندگی اخلاقی با اختیار و اراده خود است که در مواجهه با دیگری قرار می گیرد و پیام ها و فرامین اخلاقی را دریافت می کند. پذیرش مسئولیت نامتناهی و احساس وظیفه نسبت به دیگری و خداوند به معنای محدود نمودن اختیار و آزادی انسان نیست. در ساختار فلسفه اخلاق لویناس انسان با پذیرش مسئولیت نامتناهی و احساس وظیفه اخلاقی نسبت به دیگری و خداوند است که اختیار و آزادی خود را تعیین می بخشد.

به نظر می رسد؛ در بین مؤلفه هایی که برای زندگی اخلاقی بر شمردیم مفهوم احساس وظیفه از اهمیت بیشتری برخوردار است؛ زیرا هنگامی که انسان در مواجهه با دیگری قرار می گیرد انسان در خود احساس وظیفه می کند که به دیگری و خداوند احترام بگذارد و با او رفتار اخلاقی داشته باشد. این مفهوم احساس وظیفه از تعهد درونی انسان نسبت به خداوند حکایت می کند.

انسان در مواجهه با دیگری و در ارتباط با خداوند هویت حقیقی خود را که یک هویت اخلاقی و الهی است، پیدا می کند و با پرورش استعداد های اخلاقی و الهی خود در مسیر نامتناهی شدن و کمال و تشبه به خداوند گام بر می دارد. استمرار این مسیر اخلاقی و در پیش گرفتن رویکرد اخلاقی نیز به زندگی اخلاقی و الهی منتهی می شود. زندگی اخلاقی و الهی برای لویناس به مثابه یک قلمرو استعلایی است که انسان در آن با میل به رابطه با دیگری و خداوند و ارتباط اخلاقی با او ذات حقیقی خود را که یک ذات اخلاقی و الهی است، کشف می کند و درصدد شکوفایی آن بر می آید. انسان در درون زندگی اخلاقی یک انسان شناسنده صرف نیست؛ زیرا هویت اخلاقی و الهی خود را پیدا کرده است و رویکردی کاملاً اخلاقی و الهی دارد. می توان گفت؛ دیگری به مثابه یک منجی رهایی بخش برای انسان عمل می کند به نحوی که او را از رویکرد انسان محوری می رهند و به درون زندگی اخلاقی سوق می دهد. می توان گفت؛ هنگامی که انسان در مواجهه با چهره دیگری قرار می گیرد در می یابد چهره حامل پیام ها و فرامین اخلاقی است و انسان نیز با اختیار و اراده خود با دریافت این پیام ها و فرامین اخلاقی در خود احساس وظیفه می کند که به دیگری و خداوند احترام بگذارد و خود را در برابر خداوند پاسخگو و مسئولیت پذیر بداند. این

منابع

- راستایی، حامده، (۱۴۰۲) «مواجهه با «دیگری» و ظهور صلح بنیادین در نهاد سوژه امپریالسیست از منظر امانوئل لویناس» در جله پژوهش های فلسفی دانشگاه تبریز، دوره ۱۷، شماره ۴۴ پاییز ۱۴۰۲ صص ۸۰۷-۸۲۰

https://philosophy.tabrizu.ac.ir/article_17178.html

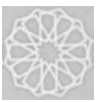
- کاپلستون، فردریک، (۱۳۸۷)، *تاریخ فلسفه از ولف تا کانت*، ترجمه اسماعیل سعادت و منوچهر بزرگمهر، جلد ششم، تهران: انتشارات سروش

- دیویس، کالین، (۱۳۹۶)، *درآمدی بر اندیشه لویناس*، ترجمه مسعود علیا، تهران: انتشارات حکمت

- علیا، مسعود، (۱۳۸۸)، *کشف دیگری همراه با لویناس*، تهران: انتشارات نی

- اصغری، محمد، (۱۴۰۱)، *درآمدی بر فلسفه های معاصر غرب: از هوسرل تا رورتی*، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

- لویناس، امانوئل، (۱۳۸۷)، *اخلاق و نامتناهی: گفتگوهای امانوئل لویناس و فیلیپ نمو*، ترجمه مراد فرهادپور و صالح نجفی، تهران، انتشارات رخداد نو

- Levinas, Emmanuel (1969). *Totality and Infinity: An Essay on Exteriority*, Alphonso Lingis. transl, Pittsburgh, Duquesne University Press.
- Levinas, Emmanuel (1991). *Otherwise, Then Being: Or Beyond Essence* (New Edition), Alphonso Lingis. transl, Springer press.
- Levinas, Emmanuel (1987). *Time and the other and additional essays*, Richard A Cohen. transl, Duquesne University Press
- Peperzak, Adriaan (1993). *To The Other: An Introduction to the Philosophy of Emmanuel Levinas*, Purdue University Press
- Shaw, j. Joshua (2008). *Emmanuel Levinas on the Priority of Ethics: Putting Ethics First*, Cambria Press
- Critchley, Simon (2004). *Introduction, in the cambridge companion to Levinas*, ed by Simon Critchley and Robert Bernasconi, Cambridge University Press.
- Purcell, Michael (2006). *Levinas and Theology*, Cambridge University Press